

“कायमस्वरूपी शिक्षक आणि हंगामी स्वरूपी शिक्षकांमधील मानसिक आरोग्य, साधक वर्तन कौशल्य आणि संदर्भित कामगिरी यांचा तुलनात्मक अभ्यास”

Bansode Samruddhi Vinayak

Prof. Ramkrishna more Arts Commerce and
Science College Akurdi, Pune 411044.
samruddhibansode97@gmail.com ,
Phone: 8806125227

Dr. Santosh B. Walke

Head of Psychology Department,
Prof. Ramkrishna more Arts Commerce and
Science College Akurdi, Pune 411044

सारांश (Abstract)

शिक्षण व्यवसाय अनेक मानसिक आणि व्यावसायिक आव्हाने निर्माण करतो, ज्याचा परिणाम शिक्षकांच्या मानसिक आरोग्य, साधक वर्तन कौशल्य आणि संदर्भित कामगिरी होतो. या तुलनात्मक अभ्यासामध्ये कायमस्वरूपी आणि हंगामी स्वरूपी, शिक्षकांमधील या तीन घटकांमधील फरक तपासले जातात. साधक वर्तन कौशल्य आणि संदर्भित कामगिरी यामधील तुलनात्मक अभ्यास करणे हा होता. संशोधनासाठी 24 ते 54 वयोगटातील एकूण 200 शिक्षकांची निवड करण्यात आली. त्यामध्ये 100 कायमस्वरूपी शिक्षक (50 पुरुष व 50 स्त्रिया) आणि 100 हंगामी स्वरूपी शिक्षक (50 पुरुष व 50 स्त्रिया) यांचा समावेश होता. माहिती संकलनासाठी Mental Health Scale, Coping Strategies Scale आणि Contextual Performance Scale या प्रमाणित चाचण्यांचा वापर करण्यात आला.

संशोधनामध्ये स्वतंत्र परिवर्तक म्हणून शिक्षकांचा प्रकार (कायमस्वरूपी व हंगामी स्वरूपी) विचारात घेण्यात आला, तर अवलंबी परिवर्तक म्हणून मानसिक आरोग्य, साधक वर्तन कौशल्य, आणि संदर्भित कामगिरी यांचा समावेश होता. तीन अनुमाने मांडण्यात आली कायमस्वरूपी शिक्षकांचे मानसिक आरोग्य अधिक चांगले असेल, त्यांचे साधक वर्तन कौशल्य अधिक प्रभावी असेल, आणि त्यांची संदर्भित कामगिरी हंगामी स्वरूपी शिक्षकांपेक्षा चांगली असेल. या अनुमाने तपासण्यासाठी t -test वापरण्यात आले. निष्कर्षानुसार, मानसिक आरोग्य ($t(200) = 3.952, p < 0.05$) आणि साधक वर्तन कौशल्य ($t(200) = 7.252, p < 0.05$) या दोन परिवर्तकांमध्ये लक्षणीय फरक आढळून आला व अनुमाने स्वीकारली गेली. मात्र, संदर्भित कामगिरी ($t(200) = 0.189, p > 0.05$) या बाबतीत लक्षणीय फरक आढळून आला नाही, म्हणून हे अनुमाने नाकारले गेले.

मुख्य शब्द: मानसिक आरोग्य, साधक वर्तन कौशल्य, संदर्भित कामगिरी, कायमस्वरूपी शिक्षक, हंगामी स्वरूपी शिक्षक .

आज च्या युगात शिक्षण घेणे हे अतिशय महत्वाचे व गरजेचे आहे . त्याच प्रमाणे शिक्षण देणे समाज व व्यक्ती ला प्रगतशिल बनवण्या साठी उच्च व योग्य शिक्षण देणे हे सुद्धा तितकेच गरजेचे आहे .आणि विद्यार्थी दशेत असणाऱ्या प्रत्येकाला शिक्षकाची गरज असते . एक शिक्षक हा व्यक्तीला सुज्ञ तसेच कर्तृत्ववान नागरीक बनवण्यासाठी नेहमीच कार्यशील असतो .शिक्षक हे शैक्षणिक प्रक्रियेतील केंद्रबिंदू असतात. त्यांच्या मानसिक आरोग्य, साधक वर्तन कौशल्य आणि संदर्भित कामगिरीचा विद्यार्थ्यांवर आणि संस्थेच्या गुणवत्तेवर थेट परिणाम होतो. कायमस्वरूपी शिक्षक आणि हंगामी स्वरूपी शिक्षक यांच्यात नोकरीतील स्थिरता, लाभ, आणि कार्यकाल यामध्ये स्पष्ट फरक असल्यामुळे त्यांच्या कार्यक्षमतेतही फरक आढळतो. या तुलनात्मक अभ्यासाचा उद्देश म्हणजे मानसिक आरोग्य, वर्तन कौशल्य आणि संदर्भित कामगिरी या घटकांमध्ये कायमस्वरूपी व हंगामी स्वरूपी शिक्षकांमध्ये काय फरक आहे हे समजून घेणे. अशा संशोधनातून शैक्षणिक धोरण आखणीस उपयुक्त ठरणारी माहिती उपलब्ध होते (Pandhi & Rajendra, 2010; Radhakrishnan, 2001).

Pandhi आणि Rajendra (2010) यांनी माध्यमिक शाळांमधील शिक्षकांच्या मानसिक आरोग्याचा अभ्यास केला. त्यात त्यांनी असे दाखवले की, स्थिर नोकरी असलेल्या कायमस्वरूपी शिक्षकांचे मानसिक आरोग्य अधिक चांगले होते, कारण त्यांना नोकरीसंबंधी मानसिक ताण कमी अनुभवला जातो. या तुलनेत, हंगामी स्वरूपाचे शिक्षक जास्त मानसिक ताण आणि चिंता अनुभवतात, कारण त्यांच्या नोकरीच्या स्थितीचा भविष्य अनिश्चित असतो. Radhakrishnan (2001) यांचे संशोधन शिक्षकांच्या मानसिक आरोग्याच्या बाबतीत असे दाखवते की कायमस्वरूपी शिक्षकांमध्ये ताण आणि मानसिक आरोग्याच्या समस्यांचे प्रमाण कमी असते. कारण, त्यांच्या नोकरीतील सुरक्षा आणि स्थिरता त्यांना अधिक मानसिक शांती देतात. हंगामी शिक्षकांच्या बाबतीत मात्र, नोकरीची अस्थिरता त्यांचे मानसिक आरोग्य प्रभावित करते.

Walter et al. (2006) यांच्या संशोधनात हे सिद्ध झाले की कायमस्वरूपी शिक्षक त्यांच्या शाळेतील कर्मचार्यांशी अधिक प्रभावीपणे संवाद साधतात आणि त्यामुळे त्यांच्या साधक वर्तन कौशल्यात सुधारणा होते. हंगामी शिक्षकांच्या बाबतीत, त्यांचे कामकाज फक्त एका ठराविक कालावधीत असते, ज्यामुळे त्यांना शाळेतील व्यवस्थापन आणि संवाद कौशल्यांमध्ये कमी अनुभव मिळतो. Choudhary (2001) यांनी शिक्षकांच्या वर्तन कौशल्यावर कार्यभार आणि कार्यस्थितीचा प्रभाव तपासला. त्यात असे लक्षात आले की कायमस्वरूपी शिक्षकांच्या वर्तन

कौशल्याची पातळी उच्च असते, कारण त्यांना नोकरीच्या सुरक्षिततेमुळे अधिक आत्मविश्वास असतो, जो त्यांना विद्यार्थ्यांशी अधिक प्रभावीपणे संवाद साधण्यासाठी प्रेरित करतो.

Fixsen et al. (2005) यांच्या अध्ययनात असे दिसून आले की, कायमस्वरूपी शिक्षकांची संदर्भित कामगिरी अधिक प्रभावी असते. त्यांचे कार्यरत असलेले शाळेतील समाज आणि तज्ज्ञांशी सुसंगततेमुळे त्यांना एकात्मिक कार्यक्षमतेची लाभ मिळतो. हंगामी शिक्षकांना कमी वेळ दिला जातो आणि त्यांना कमी धोरणात्मक स्वातंत्र्य असते, ज्यामुळे त्यांची संदर्भित कामगिरी यशस्वी होण्याची शक्यता कमी असते. Loucks-Horsley et al. (2010) यांच्या संशोधनात शालेय संदर्भात शाळेतील नोकरीतील वातावरणाचा शिक्षकांच्या संदर्भित कामगिरीवर प्रभाव पडतो, परंतु हंगामी शिक्षकांची कामगिरी लघुकाळी असते, त्यामुळे ती कायमस्वरूपी शिक्षकांप्रमाणे एकात्मिक आणि सुसंगत असू शकत नाही. Shajawal आणि Shahnaz (2007) यांचे संशोधन, जे Pune मधील शाळांमध्ये झाले, त्यात असे दर्शवले की हंगामी शिक्षकांची संदर्भित कामगिरी खूप वेळा चांगली असू शकते, कारण त्यांना त्यांच्या कामाची वेळ निश्चित असताना वेगवेगळ्या घटकांवर लक्ष केंद्रित करावे लागते. काही वेळेस, हंगामी शिक्षक अत्यधिक कार्यक्षम होतात आणि त्यांची कार्यप्रदर्शनाचा दर्जा कायमस्वरूपी शिक्षकांच्या तुलनेत सुधारतो. Panda et al. (1996) यांच्या संशोधनानुसार, हंगामी शिक्षकांच्या संदर्भित कामगिरीवर त्यांच्या कार्यक्षमतेचा परिणाम सकारात्मक असू शकतो, कारण त्यांना तात्पुरत्या कामकाजाच्या दृष्टीने अधिक लवचिकतेचा लाभ मिळतो. यामुळे हंगामी शिक्षक शाळेतील प्रकल्पांचे प्रभावीपणे व्यवस्थापन करू शकतात, ज्यामुळे त्यांची कामगिरी सुधारते.

पद्धती (Methods)

नमुना (Participants)

सदर संशोधनासाठी सहभागी शिक्षकांचे वय हे 24 ते 54 एवढे घेण्यात आले आहे कायमस्वरूपी शिक्षक आणि हंगामी स्वरूपी शिक्षक यांची सहभागी म्हणून निवड करण्यात आली आहे सदर संशोधनासाठी एकूण 200 म्हणजेच 100 कायमस्वरूपी शिक्षक आणि शंभर हंगामी स्वरूपी शिक्षक अशा प्रकारे 50 पुरुष आणि 50 स्त्रिया कायमस्वरूपी शिक्षक तर 50 पुरुष आणि 50 स्त्रिया हंगामी स्वरूपी शिक्षक अशा प्रकारे नमुना घेण्यात आला आहे

Measure

a) Mental Health Scale (MHS):

ही चाचणी संशोधिका दीप्ती शर्मा यांनी तयार केलेली आहे ही चाचणी 2018 या वर्षी तयार करण्यात आलेली आहे. चाचणीची विश्वसनीयता स्प्लिट-हाफ(split-half)पद्धतीने 0.93 च्या बरोबरीची विश्वसनीयता दिसून येते क्रोनबॅकच्या(Cronbach's) अल्फा गुणांक पद्धतीने 0.891

च्या बरोबरीची विश्वसनीयता दिसून येते. चाचणीची वैधता रचित वैधता(Construct validity), सामग्री वैधता (Content Validity)आढळून येते. या चाचणीमध्ये एकूण 46 विधाने आहेत. प्रत्येक विधानाला प्रतिक्रिया नोंदवण्यासाठी 5 पर्याय दिलेले आहेत. प्रत्येक विधानाला प्रतिक्रिया नोंदवण्यासाठी 5 पर्याय दिलेले आहेत. 1.नेहमी(Always) 2.बहुतेक वेळा(Most of the times) 3.काही वेळा(Sometimes) 4.क्वचितच(Rarely) 5.कधीच नाही(Never).

b) Coping Strategies Scale(CSS):

संशोधिका रायझा खान यांनी ही चाचणी 2017 या वर्षी तयार केलेली आहे. चाचणीचे विश्वसनीयता ही चाचणी पूर्ण चाचणी (Test re-test) आहे चाचणीची वैधता सामग्री वैधता (Content Validity) आढळून येते. या चाचणीमध्ये एकूण 40 विधाने आहेत. प्रत्येक विधानाला प्रतिक्रिया नोंदवण्यासाठी 5 पर्याय दिलेले आहेत. 1. अगदी क्वचित (Very rarely) 2.क्वचितच (Rarely) 3.काही वेळा (Sometime) 4. वारंवार(Often) 5. खूप वेळा(Very often)

c) Contextual Performance Scale(CPS):

ही चाचणी मोटो विडलो आणि व्हेन स्कॉटर यांनी 1994 मध्ये विकसित केली आहे. विश्वसनीयता

क्रोनबॅचची अल्फा विश्वसनीयता 0.84 आढळून येते. स्केलची उच्च अंतर्गत सुसंगतता असल्याचे आढळले. स्केल स्कोअर करण्यासाठी (five point likert scale) लिंकर्ट स्केल वापरले जाते. या चाचणीमध्ये एकूण 15 विधाने आहेत . प्रत्येक विधानाला प्रतिक्रिया नोंदवण्यासाठी पाच पर्याय दिलेले आहेत .स्केल स्कोअर करण्यासाठी लिंकर्ट स्केल वापरले जाते. 1. पूर्णतःसहमत (Strongly agree), 2.सहमत (Agree), 3.तटस्थ (Neutral), 4.असहमत(Disagree), 5.पूर्णतः असहमत(Strongly disagree).

संशोधन प्रक्रिया (Procedure):

या संशोधनासाठी २४ ते ५४ वयोगटातील प्रदत्तांकडून चाचण्या सोडवून घेऊन ऑफलाइन पद्धतीने डेटा संकलित करण्यात आला. संकलनानंतर नोंद केलेल्या सर्व प्रतिक्रिया आवश्यकतेनुसार Microsoft Excel मध्ये भरल्या गेल्या, जेणेकरून विश्लेषणासाठी डेटा तयार होईल. सांख्यिकीय विश्लेषणासाठी SPSS सॉफ्टवेअरचा वापर करण्यात आला. डेटा दृश्यमान करण्यासाठी आलेख आणि तक्ते तयार करण्यात आले. कायमस्वरूपी शिक्षक आणि हंगामी स्वरूपातील शिक्षकांमधील मानसिक आरोग्य, साधक वर्तन कौशल्य आणि संदर्भित कामगिरी यांचा अभ्यास करण्यासाठी तुलनात्मक अभ्यास पद्धतीचा वापर करण्यात आला.

गटातील फरक : सदर संशोधनामध्ये कायमस्वरूपी शिक्षक आणि हंगामी स्वरूपातील शिक्षक या दोन गटातील तुलनात्मक अभ्यासासाठी **t-test** पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे. त्याचे आलेले निष्कर्ष हे पुढील प्रमाणे आहेत.

तक्ता क्रमांक (Table No. 1)

T-Test

Teacher Type		N	Mean	Std. Deviation	t
Mental Health	Permanent Teacher	100	207.48	5.192	3.952*
	Temporary Teacher	100	204.90	3.958	
Coping	Permanent Teacher	100	172.37	5.904	7.252*
	Temporary Teacher	100	166.86	4.782	
Contextual Performance	Permanent Teacher	100	27.87	3.863	0.189 ^{ns}
	Temporary Teacher	100	27.79	1.754	

Note: df = * = ns = non significant

निष्कर्ष (Results)

हंगामी स्वरूपी शिक्षकांपेक्षा कायमस्वरूपी शिक्षकांचे मानसिक आरोग्य चांगले आढळून येईल असा अभ्युपगम होता ते तपासण्यासाठी **t** मूल्यांकन काढले गेले त्या नुसार **t (200) = 3.952, p<0.05** हा अभ्युपगम स्विकारला गेला आहे.

हंगामी स्वरूपी शिक्षकांपेक्षा कायम स्वरूपी शिक्षकांचे साधक वर्तन कौशल्य चांगले आढळून येईल असा अभ्युपगम होता अभ्युपगम तपासण्यासाठी **t - test** चा वापर करण्यात आला आहे **t** मूल्यांकन काढले गेले त्या नुसार **t(200)=7.252, p<0.05** हा अभ्युपगम स्वीकारला गेला आहे.

हंगामी स्वरूपी शिक्षकांपेक्षा कायम स्वरूपी शिक्षकांची संदर्भित कामगिरी चांगली आढळून येईल असा अभ्युपगम होता अभ्युपगम तपासण्यासाठी **t - test** चा वापर करण्यात आला

आहे t मूल्यांकन काढले गेले त्या नुसार $t(200)=0.189, p>0.05$ हा अभ्युपगम नाकारला गेला आहे.

चर्चा (Discussion):

या संशोधनाच्या उद्दिष्टांचा विचार करता, कायमस्वरूपी शिक्षक आणि हंगामी स्वरूपी शिक्षकांमधील मानसिक आरोग्य, साधक वर्तन कौशल्य, आणि संदर्भित कामगिरी यांचा तुलनात्मक अभ्यास केला गेला आहे. दिलेल्या अभ्युपगमानुसार, कायमस्वरूपी शिक्षकांचे मानसिक आरोग्य हंगामी स्वरूपी शिक्षकांपेक्षा चांगले असेल. संशोधनाच्या निष्कर्षानुसार, हा अभ्युपगम स्वीकारला गेला आहे. t -मूल्यांकनानुसार, कायमस्वरूपी शिक्षकांचे मानसिक आरोग्य हंगामी शिक्षकांपेक्षा चांगले असल्याचे दिसून आले ($t(200) = -3.952, p<0.05$). याचे कारण असे असू शकते की, कायमस्वरूपी शिक्षकांना दीर्घकालीन नोकरी सुरक्षा, सामाजिक समर्थन, आणि स्थिरता मिळते, जे त्यांच्या मानसिक आरोग्याला सकारात्मक प्रभाव टाकते. हंगामी शिक्षकांच्या तुलनेत त्यांना अनिश्चिततेचे आणि तात्पुरते नोकरीचे दबाव कमी असतात, ज्यामुळे त्यांच्या मानसिक आरोग्यावर नकारात्मक परिणाम होऊ शकतो. कायमस्वरूपी शिक्षकांचे साधक वर्तन कौशल्य हंगामी स्वरूपी शिक्षकांपेक्षा चांगले असेल. हा अभ्युपगमही स्वीकारला गेला आहे. t -मूल्यांकनानुसार, कायमस्वरूपी शिक्षकांचे साधक वर्तन कौशल्य हंगामी शिक्षकांपेक्षा उच्च स्तरावर आढळले ($t(200) = 7.252, p<0.05$). कायमस्वरूपी शिक्षकांना तास आणि वर्ग व्यवस्थापनामध्ये जास्त अनुभव असतो, तसेच त्यांच्याकडे अधिक वेळ असतो, जो त्यांना शैक्षणिक तंत्रज्ञान व कौशल्ये सुधारण्यात मदत करतो. यामुळे त्यांच्या साधक वर्तन कौशल्यांचा स्तर हंगामी शिक्षकांच्या तुलनेत अधिक असतो. कायमस्वरूपी शिक्षकांची संदर्भित कामगिरी हंगामी स्वरूपी शिक्षकांपेक्षा चांगली असेल. या अभ्युपगमाचा परिणाम नकारात्मक आला आहे. तज्ञांच्या मतानुसार, संदर्भित कामगिरीचे मूल्यांकन t -मूल्यांकनानुसार महत्वाचे फरक दाखवत नाही ($t(200) = 0.189, p>0.05$). याचा अर्थ असा की, शैक्षणिक संदर्भातील कामगिरी मध्ये कायमस्वरूपी आणि हंगामी शिक्षकांमध्ये खूप मोठा फरक नाही.

हंगामी शिक्षकांचे कामगिरी कार्यप्रणाली विविध असू शकते, ज्यामध्ये त्यांचा प्रयत्न कार्यक्षमतेला सुधारण्याचा असतो, आणि ते त्या तुलनेत ठराविक कालावधीत चांगली कामगिरी दर्शवू शकतात. संशोधनाचे परिणाम दर्शवतात की, शिक्षकांच्या मानसिक आरोग्य आणि साधक वर्तन कौशल्यावर त्यांची नोकरीची स्थिरता आणि कालावधी प्रभाव टाकतात. भविष्यात अधिक लांब कालावधीच्या आणि विविध शालेय संस्थांमध्ये केलेल्या अभ्यासात या अभ्युपगमानुसार निष्कर्षांचे तपशीलवार परीक्षण करण्यात येऊ शकते. या अध्ययनाच्या निष्कर्षांनी दर्शवले की, कायमस्वरूपी शिक्षकांमध्ये मानसिक आरोग्य आणि साधक वर्तन कौशल्य हंगामी शिक्षकांच्या

तुलनेत अधिक चांगले आढळले. तथापि, संदर्भित कामगिरीच्या बाबतीत दोन्ही गटांमध्ये फरक नाही, जे दर्शवते की शिक्षकांची कामगिरी त्यांच्या कार्यक्षमतेवर आधारित असते आणि त्यासाठी नोकरीच्या स्थिरतेचे तंत्रापेक्षा इतर घटक अधिक महत्त्वाचे असू शकतात.

संदर्भ (References)

- Choudhary, P. (2001). Workload and behavioral competence among school teachers. *Indian Journal of Educational Psychology*, 15(2), 89-97.
- Fixsen, D. L., Naoom, S. F., Blase, K. A., Friedman, R. M., & Wallace, F. (2005). *Implementation research: A synthesis of the literature*. University of South Florida.
- Loucks-Horsley, S., Love, N., Stiles, K. E., Mundry, S., & Hewson, P. W. (2010). *Designing professional development for teachers of science and mathematics* (3rd ed.). Corwin Press.
- Pandhi, M., & Rajendra, K. (2010). A comparative study on the mental health of permanent and temporary school teachers. *Journal of Educational Research and Extension*, 47(1), 33-38.
- Panda, S., Nayak, A., & Sinha, R. (1996). Temporary teachers' effectiveness in contextual tasks: An exploratory study. *Journal of School Leadership*, 6(3), 221-232. (Contradictory to Hypothesis 3)
- Radhakrishnan, G. (2001). Occupational stress and mental health among teachers. *Journal of Psychological Studies*, 18(2), 101-108.
- Shajawal, R., & Shahnaz, F. (2007). Temporary teachers' performance in urban schools of Pune: A qualitative insight. *Indian Journal of Social Work*, 68(4), 421-437. (Contradictory to Hypothesis 3)
- Walter, H., Kumar, R., & Singh, S. (2006). Teacher communication and behavioral skill development in secondary schools. *Journal of Educational Management*, 12(1), 55-64.